

**ЗАПИСКИ З МАРІУПОЛЯ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.:
АРХЕОГРАФІЧНИЙ ОПИС, СОЦІАЛЬНИЙ ПРОФІЛЬ
ТА РОДИННІ ЗВ'ЯЗКИ УКЛАДАЧА**

В Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі — ІР НБУВ) з 2003 р. зберігається архів відомих українських елліністів Андрія Олександровича Білецького (1911–1995) і Тетяни Миколаївни Чернишової (1928–1993)¹. Серед численних наукових та фольклорних матеріалів фонду вирізняється невеликий зошит позаминулого століття, ущент заповнений грецьким письмом, але здебільшого не грецькою мовою. Джерело надходження рукопису до бібліотеки цієї визначної київської родини залишається достеменно невідомим. Єдину згадку про зошит знаходимо в машинописних збірниках, що їх продакували на початку 1970-х років на свій власний розсуд (і ризик) декілька дослідників, вміщуючи туди фольклорні матеріали для поширення серед ентузіастів відродження грецьких національних традицій в українському Надазов'ї². У першому числі збірки за 1974 р. наведена (з перекладом) новогрецька пісня з посиланням на те, що запис зробив О.А. Діамантопуло (1910–1976)³ за «песенником» Семена Антоновича Кечеджи-Єні⁴. Проте наразі не маємо відомостей, чи сам О. Діамантопуло був на той час власником рукопису, чи скористався дозволом інших осіб. Проте належність рукопису до кола надазовських греків очевидна. Очевидно також, що саме хтось із них зрештою передав рукопис А. Білецькому або ж Т. Чернишовій, можливо, ще під час однієї з діалектологічних експедицій до Надазов'я, котрі вони очолювали упродовж багатьох років.

Посилання О. Діамантопуло на нібито укладача збірки пояснюється просто — на обкладинці зошита записано: *Записки Семена Антоновича | Кечеджи-Єни (мой прадед) | (1803–1865) | Дм. Кечеджи.*

Прізвище «Кечеджи» (від тур. кесеці «валяльник») належить до поширених, а його носії відзначені в багатьох джерелах з історії кримських християн, які були переселені в 1778–1780 рр. до Надазов'я. На жаль, наші можливості щодо встановлення імен пересельців та відстеження низхідних родових ліній обмежені фактичним станом збережених архівів, передовсім ревізьких казок і метричних книг. Отож за наявними доку-

ментами не завжди просто з'ясувати не тільки, в яких насправді відно-
синах перебували «Семен Антонович Кечеджи-Єні» та його «правнук»
Дмитро Кечеджи і яке місце вони посідали в житті надазовської грецької
громади XIX–XX ст., але й навіть чи взагалі існувала саме така родинна
лінія. Що ж до «прадіда» останнього, то стосовно нього в доступних нам
джерелах не виявлено жодної згадки. А ось наші пошуки «правнука»
виявилися плідними. Так, за спогадами маріупольців, у місті мешкав
відомий свого часу краєзнавець Дмитро Пантелейович Кечеджи (1897–
1978). На наше прохання співробітники Маріупольського краєзнавчого
музею надали вірєць його почерку⁵, і порівняння записів засвідчило те,
що заголовок на обкладинці рукопису зробив саме він. Таким чином,
Дмитро Пантелей(мон)ович гіпотетично міг бути нащадком невідомого
нам «Семена Антоновича Кечеджи-Єні».

Між тим, під час уважного ознайомлення з текстами «Записок» досить
швидко виникають сумніви в належності їх цій невідомій нам особі.
Прискіпливий аналіз усіх текстів змушує нас визнати цілковиту неправ-
дивість заголовку принаймні в частині визначення імені укладача руко-
пису, а відтак, можливо, і зголошеного родинного зв'язку між укладачем і
тією особою, яка атрибутувала «Записки».

Так, на арк. 6 рукопису знаходиться такий запис урумською мовою:
«1801 [року] квітня 16 був охрещений, у вечір у неділю народився» [усі
переклади Є. Чернухіна. — *Ред.*]. Це речення складалося від першої
особи, про що свідчить закреслений пізніше тюркський особовий
формант «-м» у дієслові «народжуватися». До того ж, оскільки подібних
«метричних» записів у рукопису доволі багато, треба визнати, що той, хто
їх залишив навряд чи помилявся стосовно свого віку або дати народження
власних дітей. Відтак, стає очевидним, що Дмитрій Кечеджи або ж
схибив у встановленні року народження свого «прадіда», або ж узагалі не
читав «метричні» записи. Розглянутому записові про хрещення передують
як заголовок кириличні літери «- И — К -», котрі, якби вони були
записані в рукописі один раз, можливо, і не мали б правити за щось
важливе, але ми знаходимо їх також в інших місцях, а це змушує нас
припустити, що йдеться все ж таки про ініціали. Звичайно, літера «К»
цілком може означати «Кечеджи». Тоді перша літера мала б нам указати
на ім'я, що за вірогідністю вживання імен кримськими й надазовськими
греками може бути «Іван» або «Ілля». Власне, якби не заголовок на
обкладинці зошита, то за всіма правилами археографічного аналізу ми
мали б припустити, що рукопис уклав дехто I[...]. K[...].

У наших пошуках правдивого автора «Записок» варто передовсім при-
дивитися до тієї частини нотаток, що торкається приватного та суспіль-
ного життя Укладача — саме так будемо іменувати надалі їхнього автора.

Найактивніша частина життя Укладача припадає на 30–50-і рр. XIX ст. в місті Маріуполі — адміністративному, духовному й господарському центрі Грецького округу. Де саме народився Укладач, він не сповіщає, але, виходячи з записів, починаючи з 1828 р., постійно проживав у місті. Варто відзначити, що Укладач майже ніколи не датує записів нарративних текстів. Ледь не всі проставлені ним дати стосуються тих чи інших подій громадського або приватного життя, а відтак, невідомою залишається щорічна хронологія більшості нотаток. Таким чином, складаючи певне уявлення про соціальну та родинну сферу, ми, на жаль, не знаємо часу прояву його зацікавленості до інших ділянок людського знання, що також знайшла свій відбиток у рукописі. Загалом, крайні дати записів Укладача дають нібито 1828 і 1855 рр. Ці межі можна трохи посунути, але не далі 1827 р., коли був виготовлений папір, використаний для записів, і навряд чи надто далеко поза 1855 р.

Разом із тим, характер записів Укладача про народження й хрещення, шлюб або смерть родичів також викликає низку питань. Майже всі вони, за рідкісними винятками, знаходяться на арк. 80–81. Часовий проміжок між деякими датами доволі великий у межах загального періоду між 1828 і 1846 рр. Виходячи з чорнила, почерка й розміщення, ці записи, найвірогідніше, були зроблені майже одночасно, а не з інтервалами в кілька років упродовж майже двадцяти. Беручи до уваги зміст записів, треба виключити ймовірність їх укладання по пам'яті. Отже, вони могли бути переписані, властиво, перекладені урумською мовою з метричних книг. Проте стиль записів дещо ліричний і далекий від тієї канцелярської мови, що вживалася для метричних записів. Отже, Укладач був близький до церкви, міг вільно користуватися метричними книжками і, вірогідно, в якийсь із пізніх періодів життя присвятив певний час викладу основних подій родинного життя. Певною мірою про це свідчить і місце розташування записів — передостанні сторінки зошита. Пізніше, майже всі ці «метричні» записи були закреслені з невідомих нам сьогодні причин. Можливо, це зробили користувачі рукопису з метою відокремлення приватних записів від тих, що мали «громадську» цінність. Як би там не було, але саме приватні записи дозволяють нам побудувати родинний портрет цього, поза всіма сумнівами, непересічного мешканця Маріуполя першої половини XIX ст.

Не знаючи, де саме пройшли дитячі роки Укладача, мусимо визнати, що він одержав достатньо гарну (для того часу й умов) освіту, хоча й не в міській школі, що була відкрита лише у вересні 1820 р.⁶ Можливо, відвідував приватну грецьку школу купця Попова, про яку повідомляють різні джерела⁷. Попри величезну кількість помилок у правописі, Укладач досить управно писав російською, грецькою і, зрозуміло, рідною урум-

ською мовами. Інакше кажучи, його навчили користуватися рівною мірою кириличною і грецькою абетками, він багато читав друкованих і рукописних текстів грецькою, урумською і російською мовами, робив виписки або ж переписував розлогі тексти. Укладач не використовує латинської абетки і, швидше за все, не навчався їй, тобто жодній іноземній мові з використанням латинського письма. Усі його записи італійською мовою зроблені так само, як усі урумські й багато російських або ж українських — грецькими літерами. Відтак, «Записки» являють приклад караманського (караманлійського) письма, поширеного на той час поміж тюркомовних християн Османської імперії, а також у Північному Причорномор'ї⁸. Такий спосіб письма використовувався з тієї простої причини, що писемність на основі грецької абетки була найприроднішою для християнності тюркських діалектів, а навчання іншим алфавітам не мало місця в межах доступної для населення церковної або приватної освіти.

Про батька Укладача ніяких відомостей у рукописі не маємо. Проте Укладач записує, що його мати Олена померла 6 квітня 1836 р. Були в нього також старший брат Степан і сестра Феодосія, котра померла 26 червня 1839 р. За початок власного родинного життя Укладача треба вважати його заручини з Анною, донькою Павла Леонтіївича, що відбулися 25 серпня 1828 р. в селі Карань. Весілля молодих могли справити тієї ж осені, на що може натякати запис на арк. 6 від 30 листопада 1828 р. про те, що його старший брат Степан уже виїхав до власного будинку. Проте перша дитина подружжя — донька Уляна (Γιουλιανίτσα) — народилася 18 й була охрещена 21 грудня 1831 р. Тому інший запис від 16 лютого 1831 р. про те, що укладач здійснив «добру справу», теж можна тлумачити як початок подружнього життя, що розпочалося після весілля або відокремлення від батьків. Як відомо, проміжок між заручинами й весіллям міг тривати на той час і три роки. Проте сам шлюб не був тривалим: 24 лютого 1833 р. під час пошесті, що лютувала в Північному Надчорномор'ї, Анна Павлівна померла. Недовго, однак, тривала й жалоба, позаяк уже 2 липня того ж року Укладач одружився з Саррою, донькою маріупольського міщанина Федора Ільїна (Γιλίτζ). 3 квітня 1834 р. в нового подружжя народився й 7 квітня був охрещений перший син Сава. 10 вересня 1835 р. народилася донька Анна, але прожила трохи більше року й померла 28 жовтня 1836 р. Менш ніж місяць по тому, 22 листопада, народилася й 5 грудня була охрещена донька Катерина. Але їй теж не судилося довге життя, вона померла 30 липня 1838 р. 4 вересня того ж року народилася й 25 вересня була охрещена донька Олена. 18 травня народився й 24 травня хрестився син Федір. 1 вересня народився й 19 вересня 1843 р. був охрещений син Степан. Нарешті 15 квітня 1846 р. народилася й 27 квітня була охрещена донька Феодосія. Хресним батьком майже всіх дітей Укладача був Константин Чентуков.

Інша низка записів інформує нас про народження, хрещення або смерть дітей рідних та друзів — про дійсну ступінь спорідненості, за рукописом, судити важко, позаяк Укладач не завжди вживає відповідні означення. Найважливішими для встановлення імені Укладача виявляються записи про хресних батьків, серед яких часто згадується і він сам. Проте стан цих стислих записів, зроблених доволі недбало й, зрозуміло, за «правилами» тогочасного хаотичного письма, дещо утруднює їх розуміння.

Так, урумські записи на арк. 80 про хрещення Миколи, Катерини, Лукер'ї та Михайла містять ім'я їхнього хресного батька у формах «*καλοτασι | ιβαν σαβιτζ πεν*», «*ιβαν σαβιτζ*», «*πεν ιβαν σαβιτζ*», «*καλοτασι ιβαν | σαβιτζ κατζιβανσκι*». Ці формули мусимо перекладати як «хресний Іван Савич я», «Іван Савич», «я Іван Савич», «хресний — Іван Савич Качеванський». Цей останній запис спокушає нас зарахувати всі згадки у хрестильних записах про «Івана Савича» як посилання на Івана Качеванського, до речі, згаданого також на арк. 3 зв. у переліку гласних міської думи. Отже, виходячи із записів, зроблених від першої особи, можна було стверджувати, по-перше, що писав Іван Савич, і, по-друге, припустити, що його прізвище — Качеванський. Проте подальше дослідження текстів змушує нас, залишаючи нез'ясованим питання «Качеванського», відкинути це останнє припущення.

Як відомо, імена дітей часто певним чином корелюють з іменами старших або найближчих рідних. Тому й у нашому випадку можна було очікувати, що діти Укладача були названі на честь когось із рідних, до прикладу, батька й матері. Дійсно, якщо поглянути на записи, то побачимо, що серед дітей Укладача є імена матері Олени, брата Степана, сестри Феодосії і, звичайно, батька Сави.

Знаючи ім'я батька Укладача, звернімо увагу на запис на арк. 6 зв., зроблений трьома мовами — грецькою, урумською та італійською. Це побажання щасливих років життя таким особам: братам маріупольцям Івану, Дмитру й Степану Савичам. І хоча стосовно брата Дмитра інших згадок у «Записках» нема, вірогідніше, що й тут ідеться саме про родину Укладача.

Урумські записи про народження й хрещення дітей, а разом наші здогадки щодо імені та по батькові Укладача підтверджує російський (синтаксично трохи поплутаний) запис на арк. 77, де йдеться про видачу 20 грудня 1855 р. паспорта для Федора, сина Івана Куркчу Кушницьова, котрий був охрещений (за урумським записом на арк. 81 його ім'я «Тоторка») 24 травня 1841 р. Таким чином, дізнаємося, що принаймні син Івана Савича мав за паспортом прізвище Куркчу або Кушницьов (останнє, власне, є перекладом урумського слова⁹). Той самий запис повідомляє

нам і про існування зятя Укладача — А. Данилова. Отже, можемо зрештою дійти остаточного висновку, що насправді «Записки» складав Іван Савич Куркчу, або Кушницьов. Відтак, і деякі інші записи в рукописі, де йдеться про Івана Кушницьова, мусимо ідентифікувати як такі, що вказують на Укладача.

Не зазираючи до архівних та інших історичних джерел, спробуємо для початку окреслити громадський статус і професійну діяльність Івана Куркчу, спираючись лише на його записки й деякі логічні припущення. Виходячи з італійських записів, припускаємо, що, швидше за все, він був небайдужим до торговельних справ, пов'язаних із морськими перевезеннями й спілкуванням з іноземними неогоціанатами. Його нотатки щодо освячення Маріупольського собору, поставлення ієреїв, про склад міської думи, чернетка звернення до таганрозького голови 1832–1843 рр. Отто Франка тощо свідчать про належність Івана Куркчу до вищого кола міста, що було доволі вузьким, беручи до уваги кількість населення в 3–4 тис. осіб. Це підтверджують інші два записи: перший, від 22 березня 1834 р. на арк. 41, за яким він, «Іван Кушницьов», обіймає посаду гласного міської думи, і другий, на арк. 3 зв. від 1851 р., за яким заступив на посаду засідателя. Найбільш близькими йому особами (окрім вірогідних родичів обох жінок) були Константин Іванович Чентуков (1791–?)¹⁰ та його син Аврам (1818–?), Іван Качеванський, Анастас Акритов (Белікрик, 1784–1832), Єфрем Софронович Золотарев (1806–?), Андрій Федорович Стоянов (1794–?). Усі ці прізвища неважко віднайти як в історіографії греків Надазов'я, так і в першоджерелах. До прикладу, у будинку голови суду, купця 3-ї гільдії К. Чентукова в 1837 і 1845 рр. зупинялися члени царської родини¹¹, а в колишній садибі Качеванського 1892 р. вже мешкав Д.О. Хараджаєв (1853–?)¹². Характерними ознаками кола Укладача є перелік складу міської думи на 1834 р. на арк. 3 зв.: голова — Константин Іванов Чентуков, гласні — Іван Качеванський, Константин Давидов (1800–1885), Степан Федоров Стоянов (брат Андрія Стоянова) (1796/1797–?), Антон Анастасієвич (Байтодоров, 1795–?), Ігнатій Константинов Гонджу (купець с 1831 р., небіж Антона Гонджу, 1806–?), Антон Гонджу (Єрійович, 1792/1793–?), а також перелік кліру Харалампійовського собору під час освячення 4 грудня 1846 р. на арк. 33: Гаврило Моторний, Григорій Чернявський (1789–?), Михайло Мазеракі, Михайло Артановський.

Належність до вищих кіл суспільства відбилася в царинках зацікавленостей Укладача, про що яскраво свідчать його «Записки». Найзначущими для нас є такі тематичні розділи: 1) релігійні тексти; 2) народні пісні, вірші, історії; 3) італійсько-урумський глосарій; 4) народні рецепти, поради, замовляння.

Кожний із цих розділів вартий окремого наукового дослідження, що вже здійснюються. Меншою мірою в «Записках» присутні календарні нотатки, відносно «випадковими» є інші записи найрізноманітнішого характеру.

Релігійні тексти «Записок» не складають стандартного набору молитов «на кожен день». Очевидно, що такі молитви уруми знали напам'ять ще з дитинства. Занотовані в рукописі тексти є радше доповненням до повсякденних релігійних практик або знаннями наступного етапу в осягненні православної віри. Майже всі вони переписані з друкованих караманлійських видань, джерела надходження яких до Надазов'я, кількість і ступінь поширення ще варто з'ясувати. Загалом, зацікавленість у такого роду літературі є цілком природною для голови родини й заможного мешканця Маріуполя. Для нас важливо відзначити, що Іван Куркчу у своїх нотатках виявляє певну обізнаність у релігійній літературі грецькою, турецькою й російською мовами. Можна припустити, що такого роду полілінгвізм був уже на той час притаманний усім проявам релігійного життя в місті.

Складніше прокоментувати інтереси Івана Куркчу в царині фольклору, позаяк нам важко судити про міру його залучення до цієї особливої ділянки людської діяльності. Чи співав він сам, чи збирав матеріали для дітей і нащадків? Особливості того часу не дозволяють нам зарахувати його до шанувальників народної творчості — такого собі попередника Ф. Хартахая (1836–1880)¹³, хоча в результаті маємо справу з найбільшим збірником урумських пісень першої половини XIX ст., зіставним із тими двома збірками, що їх придбав Ф. Хартахай у Сартані¹⁴.

Присутність у зошиті чотирьох новогрецьких, двох італійських, кількох російських та українських пісень, а також віршів і притч свідчить про певні «літературні» схильності Івана Куркчу, що загалом відповідало духові того часу й моді на «альбомні» записи. Ліричність урумських та італійських пісень, певна героїчність новогрецьких і жартівливість російсько-українських натякають швидше на те, що вони були записані Іваном Куркчу в молоді роки, а також на його схильність до розважання в поліетнічному колі маріупольських підприємців та іноземних громадян.

Розлогий, більш ніж на 1300 лексичних і фразеологічних одиниць, італійсько-урумський глосарій віддзеркалює безпосередню зацікавленість Івана Куркчу італійською мовою. Як відомо, італійці замешкали в Маріуполі ще на початку XIX ст. й відігравали значну роль у торгово-економічному житті міста. Не дивлячись на невелику кількість італійських родин, що постійно мешкали в місті, вони разом із тимчасовими мешканцями «італійцями» створювали достатньо потужне культурне середовище — про це нагадують і назва однієї з вулиць міста, і навіть

сучасне ставлення італійців до Маріуполя. У першій половині XIX ст. в місті хазяйнували різні торговці й підприємці з Австрійської імперії та «італійських» держав, котрі розмовляли на різних діалектах італійської мови¹⁵. Такий стан справ тривав до часу настання суттєвих змін у характері приазовської торгівлі, заснування порта в Бердянську й зростання ролі Таганрога¹⁶. Таким чином, за життя Івана Куркчу загальне «італійське» тло в місті було досить помітним. У кожному разі, італійське середовище виявилось достатнім мотивом для вивчення мови. Питання, з ким саме з італійців товаришував Іван Куркчу, хто був його безпосереднім інформатором, залишається відкритим. Але, швидше за все, це відбувалося в період його «середнього віку», десь упродовж 1830-х років.

Велика кількість рецептів народної медицини й різного роду порад «на всі випадки життя», що їх містять «Записки», зайвий раз підкреслюють незахищеність людей тих часів від різноманітних хвороб і пошестей. Актуальність теми була очевидна насамперед для самого Івана Куркчу, котрий втратив жінку й двох малих діточок. Ще одна дитина народилася під час читання священником молитви (замовляння?) — чи не однієї з тих, що записані в рукописі?

Присутність у зошиті всіх перелічених записів пояснює й збереження рукопису нащадками Івана Куркчу, і перебування зошита в родині А. Білецького, і, зрештою, нашу зацікавленість. Водночас, значення всіх цих тематичних розділів мало б відрізнитися в різні періоди побутування рукопису. Можна припустити, що найціннішими для читачів усіх часів мали б бути саме фольклорні записи через їхню функціональну придатність. Утім, малоімовірно, що хтось їх уважно читав у XX ст. — попри те, що урумські діалекти були у вжитку ще донедавна, навички читання й письма «по-грецьки» були поступово втрачені після скасування в 1860-х роках у початкових школах Надазов'я грецької мови¹⁷.

Тепер, знаючи вже досить багато про Івана Куркчу, виходячи з його власноручних записів, звернімося до архівної спадщини надазовських греків. Як відомо, в архіві Маріупольського краєзнавчого музею, у Державних архівах Донецької та Запорізької областей збереглися переписи оподаткованого населення Маріуполя 1785, 1811, 1816, 1835 і 1850 рр., так звані ревізькі казки. Саме там неважко знайти відомості про маріупольського мешканця Івана Куркчу та його численних родичів.

Батьком Івана був Сава Аврамов Куркчу (1756–1804), зазначений у казці 1795 р. в першому, центральному кварталі Маріуполя¹⁸, у родині тестя Аслана Параскевіна (1746–1792). Водночас, у четвертому кварталі міста, що заселили вихідці з Карасу-базару, був записаний Авраам Іванов Куркчу (1691–1784), котрий мешкав у родині старшого сина Параскеви (1741–1812). Вірогідно, що він і був батьком Сави Аврамова, а відтак

можемо вважати що й Сава Аврамов Куркчу — карасівський грек, проте після одруження й переходу до першого кварталу міста він суттєво підвищив свій соціальний статус.

Дружину Сави Аврамова звали Олена Асланівна (1771–1836). Подружжя мало п'ятеро дітей: Сарру (1793–?), Степана (1797–1842?), Дмитра (1799–1875), Івана (1801–?) і Феодосію (1804–1839). Як бачимо, ці імена загалом збігаються з імена найближчих родичів Укладача «Записок». Його мати Олена померла вже після ревізії 1835 р. (за «Записками» — 1836 р.), а батько — 1804 р. Хто допомагав Олені Аслановій виховувати дітей, наразі невідомо.

У ревізькій казці 1835 р. нема відомостей про першу дружину Івана Савича Анну, але записана їхня чотирирічна донька Уляна. Друга жінка Івана Савича Сарра Федорова нам відома за казками 1816 р. — на той час вона дворічна донька міщанина Федіра Ільїна. У переписі 1835 р. вже зазначений син нового подружжя Сава (1834–1897), названий на честь діда, а в казках 1850 р. знаходимо дані про решту живих дітей Івана Куркчу — Олену, Федора, Степана і Феодосію. Вік дітей, зазначений в «Записках» і в ревізьких казках, збігається. За переписом 1835 р. брат Івана Степан живе окремо — він записаний під окремим числом, що підтверджує припущення про відокремлення брата ще в листопаді 1828 р. (за записом на арк. 6 «Записок»). У брата була дружина Олена (1813–?) — це «невістка» за хрестильними записами, і пасербиця Марія Данилова (1824–?), вірогідно, «Маша», з якими Іван Савич хрестив дітей Андрія Федоровича Стоянова (1794–?): Катерину (1834–?), Лукер'ю (1840 — померла до 1850), Михайла (1841– помер до 1850).

Сестра Івана Феодосія за переписом 1835 р. була одружена з Сінековим Яковом Георгійовичем (1800–?). Загалом Феодосія мала п'ятьох дітей. У першому шлюбі з Михайлом Кириловим (Диреді) Халпахчи (1898–1831): двох дівчаток — Настасью (1826–?) і Єлизавету (1828–?), і сина Михайла, 1831 р.н. (за записом на арк. 9 зв.), який, вірогідно, помер ще до ревізії 1835 р. У другому шлюбі Феодосія мала другого сина, 1834 р. н., на ім'я Юрій, який помер 23 листопада 1839 р. (за записом на ярк. 80). За ревізією 1850 р. їх уже, зрозуміло, немає, але з чоловіком залишилася донька Вангеліна 11 років (1839–?). Таким чином, вірогідно, що 1839 р. Феодосія померла під час пологів. У казці від 1850 р. в родині Івана Куркчу вже немає Уляни, але вона записана в іншій родині за прізвищем чоловіка Афанасія Панайотова Данилова (1819–?) — «зятя» Івана Куркчу, разом із дворічною донькою Анною (1848–1852).

Загалом, власноручні відомості Івана Савича про себе і свою родину допомогли значно покращити стан генеалогічного дерева Куркчу-Кушнарєвих¹⁹.

Разом із тим, завдяки нашій обізнаності в родинних зв'язках Івана Савича виникає низка питань. Так, вірогідно, що його брат Степан помер 1842 р., оскільки його ім'ям названий другий син Укладача, а ім'я брата зникає з переписів населення міста. Але ця подія, якщо й мала місце, ніяк не відзначена в «Записках». Так само ми знаємо про ще одну дитину Івана Куркчу — доньку Катерину, яка народилася близько 1851 р. Записів про це також немає. Таким чином, вірогідно, що Іван Савич насправді переклав низку записів із метричних книг Харалампієвського собору й зробив це в якийсь часовий проміжок уже після останнього метричного запису 1846 р., але до наступного, 1851 р., коли була записана його найменша донька Катерина. Очевидно, що він не перекладав записів, відсутніх у метричних книгах собору.

Стосовно професійної та громадської діяльності Івана Куркчу наразі важко щось додати, позаяк ще не існує задовільних розвідок з історії надазовських греків ХІХ ст., зокрема суспільного життя міста Маріуполя, а міські архіви майже повністю знищені часом. Проте декілька згадок про родину збереглося. Так, у Маріупольському краєзнавчому музеї є документи, що засвідчують торговельну діяльність брата Дмитра на 1835 р.²⁰ і вступ Степана до купецького стану 1832 р. Ім'я Степана Куркчу знаходимо також у книжці «Маріуполь и его окрестности» серед шести найвідоміших на той час торговців зерном²¹. Очевидно, ідеться про Степана Івановича (1843–?), сина Івана Куркчу.

Знаючи, хто був справжнім автором «Записок», мусимо, однак, остаточно визначитися стосовно офіційної назви рукопису, що її нам залишив Дмитро Кечеджи.

На перший погляд, якщо припустити лише незначні й цілком можливі для нащадків огріхи у визначенні родинних зв'язків, а також значні лакуни в першоджерелах, то Іван Куркчу міг бути родичем Дмитра Кечеджи і, у певному розумінні, його прадідом. Але в родоводі самого Дмитра Пантелейовича ми не натрапили не тільки на Семена Антоновича, але й на якісь виразні зв'язки з родиною Куркчи. Натомість, прадідом Дмитра Пантелейовича був Семен Христодулович, котрий мав сина Миколу 1821 р. н., а той, у свою чергу, мав сина Пантелея²². Питання про друге прізвище родини — Єні (Яні) — на цей час залишається без відповіді. Як таке, воно не є неможливим додатком для прізвища «Кечеджи», але на цьому етапі роботи коментувати його появу або зникнення є передчасним.

Отож, здається, що ніякого «Семена Антоновича Кечеджи-Єні (1803–1865)» узагалі ніколи не було, а був, наприклад, Антон Семенович Кечеджи (1764–1813)²³, у котрого не було синів, а були дві доньки, обидві Олени, 1796 й 1806 р. н. Згадки про цю родину могли бути використані

для створення «легенди». До того ж, був ще Семен Юрійович Кечеджи 1808 р. н., ім'я котрого також міг залучити для створення образу свого прадіда Дмитро Пантелеймонович. Можливе ще одне пояснення: у тій плутанині зі зміною імен з метою їхнього спрощення або русифікації ім'я «Христул» могло здаватися «неблагозвучним» і десь на рівні нащадків «змінітися» на «Антон».

Отже, треба визнати, що під час атрибуції Д. Кечеджи старовинного зошита з урумськими записами мала місце значна помилка, головні причини якої, можливо, полягають у відсутності знання мови прадідів, у втраті навичок читання караманлійських текстів і в особливостях тих шляхів, якими до нас потрапляють давні рукописи.

Археографічний опис

Зміст. Арк. 1. Різні записи, переважно народні поради й рецепти для лікування різних хвороб. Верхня частина аркуша пошкоджена вологою, текст майже не читається: [...] *σιτζαχ ολτουκουνου* [...] | *λα τουρσουν κετζε* [...]. Далі записані рецепти, слова зі псалма (89, 5), прислів'я тощо: *σλαπιτελνι τζαγι ζελοναγι* | [...] *τιμετζι λετ πρετ οτζιμα τβογιμα γιшиу тен ουτζεραшνι* | *πο πριτλογομ οπαζνοшти ροσπεшаλις такιγито* | *σοτβοριλ* | *σοτβοριλσα* | *οπιшаниγε πεζ ισπολνεниγε* | *γεστ κρασιβογε τερεβο πεζ* | *πλοτοβ* ...

Арк. 1 зв. Поради й рецепти. Посилання на звід законів, т. 10, с. 879–881, стосовно правил укладання духовного заповіту: *10 том 2249 σταтя ποσλι ρешениγε мiritса πουτουτ* | *το πολοβινου ιψραφου 2 ικ ου каζνου* | *σβοτ ζακονοβ 10 тоμ* — *879 стаτι τομαшнογε* | *ζαβεицаниγε* — *880 τουχοβνι ζαβεицаниγε* | *881 τομαшнιγε ζαβεицаниγε πο σμεртиου* | *ζαβεицатся*.

Арк. 2. Поради й рецепти. Запис про виїзд з Харкова та прибуття 17 жовтня до Маріуполя дружини Миколи I, дружини Михайла Павловича княгині Олени Павлівни, а також спадкоємця Олександра Миколайовича: *1837 го [синта — 10 та]* (дописано снизу) *14 го октоβριου от харκοβα πογεχαλι* | *νικολαγι παβλοβιτζιν σοπρουχаси* | *μιχαγил παβλοβιτζин σοπρουχаси елена παβλοβна* | *αλεксαντιρ νικολаγитζ саπαχтан китти харκοβαта* | *αλεксαντιρoβскиγε σορα κελμш 17 μαριουπολιγε*.

Арк. 2 зв. Звернення до градоначальника Таганрога Отто Романовича Франка: ... *барону отто* | *романовичу франку* = *господину таганроскому градоначальнику* | *и кавалерю*. Арифметичні підрахунки на «італійсько-урумській» мові. Запис про вміст золотників у дирхемах і міскалях.

Арк. 3. На лівому березі у стовпчик приведені числові значення літер: *н, ч, а, п, о, з* (37!), *н, а, з, а, п, а, д, с, о* (2!), *в* (7!), *и*. Праворуч у рамках чотири виписки з богослужбової літератури урумською, грецькою, російською (кирилиця) мовами. На нижньому березі під датою 1836 р. — запис

по-грецьки (біблійна перифраза: «сонце пізнало справедливість його») : 1836 | *ο ηλιος ευνο τιν δι | κεοσινιν αφτου*. Справа — урумська нотатка з датою смерті митрополита Ігнатія: 1786 *φεβροαριοσουν 16-τα | γιχνατιου μιτροπολιτ — | χοθθιγιοски κετζιντικι*.

Арк. 3 зв. Імена та прізвища голови й думських гласних станом на 22 вересня 1834 р.: Константин Иванов Чентуков, Иван Качеванський, Константин Давидов, Степан Стоянов, Антон Анастасієвича, Ігнатій Гонджу, Антон Гонджу: [1834] *σιντε σεπτενβριου 22 σιντε | [...] μαριουπολι τουμασινιν ουζεριν | [...] λοβα κονσταντιν γιβανοβ τζοντουκοβ | χλαζνι γιβαν κατζεβανски | χλαζνι κονσταντιν ταβιτοβ στεпан στογ[ια]νοβ | αντον αναζτασιτζ γιγνατι κοντζου | αντον κοντζου*. Датовані записи: 1) про «просунення» (?) «нас обох» у перший день Великого посту, від 13 лютого 1833 р.: 1833 *φεβραλιν 13 τε πουγιουκ ορουτζαν | 1 ριντε εγαν ετικ εκιμιζ;* 2) про одержання указу щодо «поділу» 22 травня 1839 р.: 1839 *μαγισιν 18 πρισαινιμ ατζεντζικομ | αγιρτιлар ουκαζ βερтилер 22 τε μαγια;* 3) про одержання посади засідателя 1851 р.: *Α поступиль 1851 го засѣдателем;* 4) закреслений, правлений і, вірогідно, неповний запис про обставини народження Єфрема Софроновича Золотарева в Сусанні [Золотаревої, 1771 р. н.]: «1840 р. Єфрем Софронович Золотарев, йому молитву читаючи, народила його мати Сусанна, отже — велика молитва»: 1840 *та εφρεμ σοφρονοβητζ ζολотареβ ονα | мпекτουβα етτη тоγμουши анаση σουсана ζηατε | муоуγiоυκ мпекτουβα*.

Арк. 4. Підрахунки (1 X 2 X 2 і т.і = 16384 тощо). На нижньому березі запис італійською мовою (фрагмент казки?): 3 *φρατελι 150 ρου αβεβονο τιτζε σπαρτιαμου | ονιουνο 50 α πρεζο 1 κουμπρατο σπεκου | алτρο κουμπраτο κλιμ | алτρο κουμπраτο помі*. Далі урумською: *κουζκουνουν γιτζине παχσαν τουγγιατα νε бар кор(сун)оур | килиμιν ουζтουне минверсен верεγε στεσεν βαρирсен | алмаγιας таγια γисе саχилилтир*. І знову італійською: *то тре φρατελι ки απρεντε κβελα ραχαζι*.

Арк. 4 зв. Молитви російською мовою на благословення їжі мирянам. Заг.: *Я: преть ѡбеду: И : К. Поч.: Господи Исусе Христе боже наш | благослови пищо и пиете сие: | молитвами пречистиеъ: ... послѣ обеда | благодаримъ дя Христе боже | нашъ яко наситиль еси насъ...*

Арк. 5. Підрахунки щасливих днів (від 1 до 7) по місяцях. Заг.: *Поетому наш щасливи дни. Поч.: γιεναριος γιμεγует = 7 дней = 1 = 2 = 4 = 6 = 11 = 12 = 20 | φεβροαριο — γιμεγует = 3 дней = 11 = 17 = 18*.

Арк. 5 зв. Італійсько-урумський глосарій. На нижньому березі — поради й рецепти.

Арк. 6. Верхня частина сторінки розмита, читається тільки рік: 1828 [...]. Наступний запис від січня 1828 р. про сильний мороз (–28) у Харкові зберігся частково: 1828 *де γιοναρ [...] ουνου | харковата поγικ αγιαζ ол[ου]*

28 *κρατος*. Під заголовком у вигляді літер «- И — К -» запис про народження Укладача в неділю ввечері й хрещення його 16 квітня 1801 р.: *1801 δε απριλιν 16 βαπτιζ ολμουσι | παζαρκουνου αχιαμ τοχμουσιουφ*. Між рецептами — запис від 30 листопада 1828 р. про виїзд брата Степана до власного будинку й побажання всім «многая літа»: *1828 σινετε νοεβριου 30 μερι πουλι χρονιγια ναμου | στεφαν αγαμ κοτζετου εβριε аγι αντρεγι αχιαμ | πλαγοπολουτζενο таги ποχ ναμ μνογα λετα λετα λε [...]*. По середині сторінки й на нижньому березі — поради й рецепти.

Арк. 6 зв. Виписки з календаря про тривалість днів і ночей. Побажання щасливих літ братам Івану, Дмитру і Степану Савичам грецькою, італійською та урумською мовами.

Арк. 7–9. Поради й рецепти.

Арк. 9 зв.–10. Псалом 15. Поч.: *Κυριε τις παρικήσι εν το σκινόματί σου γιτίς | κατασκινοσι εν ори άγία σου πορεβομενος αμομος ... ου σαλεφθισετε*. Далі — запис про значення біблійних імен Авраам та Єва й про спорідненість пророків Давида, Мойсея і Сефори. Між рядками пізніше був закреслений запис про хрещення Михайла, сина сестри Феодосії, 29 листопада 1831 р.: *1831 τε νοεβρισουν 29 τα βαπτιζ ολτου | τοτοσιγiανιν ογλου μιχαγiλα*.

Арк. 10–13. Перелік псалмів (1–149) із зазначенням їхньої лікувальної дії в народній медицині. Поч.: *1 ψαλμον οχου = тирек тиктикте*. Кін.: *... τουσμα | γεσιν πορζουλου ολμαγiασιν*. Далі на арк. 13 записані поради й рецепти.

Арк. 13 зв. Дві грецькі молитви для породілля. Заг.: *κβάντα παρτοριρα | λουχουσα τουβаси | εις τον κακό γενίτριαν — γινέκα να τό βαστά апάνο | τις ώταν έлθι ο κέρός τις να γένισε κε φοβά | τε κακόν πράγμα λοχούσα τοχούρματαп | εβέлисі λοχούσανίν саγ iанiна турουп που турбáги | окуσαν*. Поч.: *εύγα βρέφος...* Кін.: *... χρίστοп εγενισев*. Поч.: *Μυστιτι κίριε тόν υόν едóm...* Кін.: *... тив δουлин σου | μαριας = аμίν* (див.: Чернухин Е. О двух памятниках греческой народной обрядности в «Записках» урума Семена Антоновича Кечеджи-Ени // Византийский временник. — М., 2012. — С. 140–146).

Арк. 14. Молитва до Ангела-хранителя. Поч. грецькою: *Αγιε αγγελος ο εφεστος τις αθλιας μου ψιχις κε ταλεπιριμου ζογис...* далі урумською: *ζαν πεκζιμιζ μελαγιки νιαζιμετ та βε χαζет тилимек ...* Кін.: *... γιλαγικли куллу еγiлесин мпени амин | алилуγiа алилуγiа алилуγiа*.

Арк. 14 зв. Поради й рецепти. Усередині сторінки — урумське замовляння від ран. Поч.: *γери коков γiαратап ефевтиμ γγiсous χριστος ...* Кін.: *сах тарафина отуртουν βε кеве*. Нижче запис про освячення трьох престолів собору в Маріуполі 11 серпня 1845 р.: *1845 τεμεл παμiλαντικι 1831 तेп σοπορουν | Αγουστοсουν 11 τε ενкенеγiа ολτου σοпор | μαριουπολιτε πριστολ γεοργiа πριστολ χαραλαντια πριστολ νικολаγiа*.

Арк. 15–1. 24 Глави до Пресвятої Богородиці (Χαιρετισμοί). Без кінця. Заг.: *βε που 24 χανελεριν σουλτάν παναγιανιν σέλαμλαμασι | τι γεπερμάχο.* Поч.: *Μπέν κούλουν σανά γιά μεβλουτουλλαχ πεγит вιαли | ги σουнаριμι еттигги метингили мета еγилеμεγилени | βε σίκлетлэртэн χελας ολμάγилан σουκουρλουκου | кэтиририμ пен ки κουβεττέ φετсиссин пені | эр турлору тарликлата куатар хаті санά άβάξι | έттиμ σελαμ κουβεγисіς келін ...* Кін. ... *πιμεμεγилен теспіат еγилесін* (див.: Χατζεтнаμέ китапé σουлτάν Βαλιτουλάχ Панагіа Μελβουτυλλαχίν / Σεραφεім Ιερομόναχοстан. — Βενετικтэ: Βόρτωли Ανтώνιοстан, 1756. — Σ. 85–88).

Арк. 18 зв. Уривок молитви або повчання. Поч.: *Γερин κοκουν σααпов аλλαχου хаτιμου...* Кін.: *... τοχ оλουпта Аλλαхи оунуотмагги Атз χαλιпта | тилентзilik етмагги.*

Арк. 19–25 зв. Напучення в день 8 травня (св. Іоанна Богослова). Заг. грецькою: *[...] Το αυτο μηνα μιν μαγίου 8 [...] | Ενδίξου πανεφίμου αποστόλου κε [εὐαγγελιστοῦ] | ἐπιστιθίου, γιαχαπιμένου παρα θεώ Ιωάννου του θ[εολόγου] | διευχόν τον αγίον μιν μαγίου 8 — του αγίου ευλογι [...].* Поч.: *Εὐλογιμένοι Χρίστiani Χρ(ιστός) έφέντιμίζ του γιαγιου [...]* Кін.: *... άζρετлери пици тзemi χριστιαν | лари тзeннэтинтэн агірмагисин епетил амин | атаμ атаμ амин.*

Арк. 26. Два записи російською про тлінність краси й про подружжя (із посиленням на патріарха Якова): *Одареные телесною красотою не должны | симъ преимуществомъ гордиться ибо | въ нихъ можетъ находится какой нибуть нетостатокъ. | Иаковъ искалю себе супруги лицемъ прекра | сной рахимий удовлетворила его | желаниемъ но сие супружество не мошно назватъ щастливимъ о чемъ | свидельствуетъ и сващенное писани | е слово божие даетъ намъ чрезъ сие | знатъ что ми въ невести должны | искатъ допродетелей болие нежелли | красоти.* На нижньому березі — караманлійський запис про те, що Михайло Іванович 18 лютого 1834 р. в Катеринославі був хіротонований протопопом Свято-Харлампієвського собору й про проведення ним літургії 4 березня в Маріуполі: *1834 σινετε φεβροαρισσουν 18 τε μιχαλ — | γιβανοβιτζ ολτου протопоп екатеринοσλα | βατα σοпорνι χαραλανπισικογι тзερкβι — | прикиλιон — кеве 1834 τε μαρτιν 4 τε λιτουργια | етти σοпорнι μιχαγил протопоп — отез γριγορι | отез константин — тiаков тоμα 4 τουσου | = μαριουπολιτε =* Справа від запису помітка: *παζαρκουνου* [неділя].

Арк. 26 зв.–27. Виписка з календаря про осіб, народжених під знаком Тельця. Заг.: *Телець или мѣсяць апрѣль. | Имѣеть остаткомъ 3 и 4.* Поч.: *рожденный между 15 апреля и до 15 го мая | имеетъ знакъ на плечахъ или на руке но натуру...* Кін.: *... знакъ у ней будетъ имети стран | ния сновидения.*

Арк. 27 зв. Урумська пісня. Верхня частина тексту розмита. Поч.: *[...] ουστ ντονουνου | [...] лев мпензетти килсе сині | [...] анимаγги аμπερι πириве*

χαπιλαρ ιζπιχ | μιτιμι νετεν μαγια τουττουлар οχουτουлар... Кін.: ... γετι αζτι
τζαν агина сини сини. На нижньому березі притча. Поч.: *Αισιχ τοστ ιτι*
διακογιλαν τεκλιφ εττι... Кін.: ... *σολεριμ μαχιμερ κουνουντε аσα πεκ ανπερε*
πεν сени.

Арк. 28–33. Виписки з караманлійського видання 1799 р. «Мудрого Соломона приповідки», зроблені 1 березня 1828 р. Заг.: *ΣΟΦΟΣ ΣΟΛΩΜΩΝΟΥΝ | ΠΑΡΟΙΜΙΑΛΑΡΗ | Βέ серήφ εκκλησηενίν ρουχανιέ манеси | ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ ΜΑΞΙΜΟΣΟΥΝ | Τουρκή лисανά терτζоумэ олунитоу фаζилетлоу еиеро | μόναχος βε каїсертеки ελληνικα σχόλειουоун | διδάσκαλονουν | ΚΥΡ ΓΕΡΜΑΝΟΣΤΑΝ | σιμι γένι πασμαγιά βεριлти | ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΑΑ | ΡΗΝ | Άλλαχά χος γιμτατί σουтκάκлеріγилан | санто — агиос | Άσιτανετέ παтрикханετέ олан пасмáхантэ | 1799 Σενετέ 1828τε μαρτιν | Iριντε γιαζτιμ / И = К = (опис видання див.: *Salaville S., Dalleggio E. Karamanlidika. Bibliographie analytique d'ouvrage en langue Turque imprimés en caractères Grecs. — Athènes, 1958. — I. 1584–1850. — P. 105–106, № 28).**

На арк. 33 — рецепт і запис про освячення престолу св. Миколая в Маріупольському соборі 4 грудня 1846 р. ієреями Гаврилом Моторним, Григорієм Чернявським, Михайлом Мазеракі, Михайлом Артановським і благочинними Константином та Юрієм із Чермалика: *1846 δεκεμβριου 4 ενκενιγε ολτου αγι νικολα πριστολου σοπορτα | χαβρεγил моторни γριγορι τζερнявски мхаγил маζιραки | мхаγил артановски папа константин папа γιορι τζερμαλιχтан.*

Арк. 33 зв.–34 зв. Алфавіт повчальний (А–Х). Поч.: *α. αγαλαρ πεκлер τζоумле фουκαρεлерилев олоум πιζε | πεκлегир кентζлере γιαшлара βε χαρτлара...* Кін.: *χ. γιαλαντιρ που τουγγιανιν тоβлети ραχ | পেи фанитир γινσανιν омурου китап | лар соγилетики кикик амин амин | амин.* Текст, вірогідно, був перекладений зі списку, відомого нам по записам Леонтія Хонагбея (див.: Алфавіт про неминучість смерті // Записки Історико-філологічного товариства Андрія Білецького. — К., 1999. — Вип. 3. — С. 195–197; критський варіант «Алфавіту» див.: То Алфάβητο // Λαογραφία. — Αθήνα, 1957. — Τ. 17. — Σ. 604–604).

Арк. 35. На верхній половині сторінки — українське замовляння. Поч.: *[...] για το τεπε промовляю пот топоγίου | στογιαλα κροβατ...* Кін.: ... *χοσποτι γιγισουσε χριστε ποше ναζ | γи помилουγи ναζ.* Далі записані різні поради й рецепти.

Арк. 35 зв.–36. Поради й рецепти. На нижній половині арк. 36 знаходиться урумська «історія». Заг.: *στορια.* Поч.: *πир βαχιττα πατιшаχιν πир χοροζου βαριτι...* Кін.: ... *ο τουρ γιараγiαν.*

Арк. 36 зв. Італійсько-урумський глосарій.

Арк. 37–37 зв. Виписки з календаря про час сходу й заходу сонця на весь рік по місяцях і декадах.

Арк. 38–39 зв. Поради й рецепти.

Арк. 39а–53 зв. Італійсько-урумський глосарій. На арк. 41 італійською мовою розписка за підписом Івана Кушнир'ова як думського гласного від 22 березня 1834 р.: ... 22 *μαρσο* 1834 *αχι* = *γλασι ιβαν κουινιρεβ*.

Арк. 54. Урумська пісня. Поч.: 5 *εβινιζιν окоу тете γιαχαρ γιαχμουρ серпесер пен...* Кін.: ... *ερ γιαν аман аман | тζαν сиξε чουρпан*.

Арк. 54 зв. (за рукописом — 55). Урумська пісня. Поч.: *Κιτζιμ серинтен сеβтаптан кетζμεм ягаремтен ...* Кін.: ... *αχλε | τι κιμ пир ягар ουτζουν γαμ тоκούл пана*.

Арк. 56. Урумська пісня. Поч.: *1 παργιαχαριμ китте келмеζ тонουπτε тζεβρε | син ...* Кін.: ... *χαφιλ алтантим ягар аман*.

Арк. 56 зв. Урумська пісня. Поч.: *1. Пен εβимтен тзохтим карташлар алем τουγима ...* Кін.: ... *αχлесин окоуссуζ олан*.

Арк. 57. Урумська пісня. Поч.: *1 γεριμтен γιурτουμтан χαрташлар τουшitouм елле | ри ...* Кін.: ... *βαχ νετζουν χατζарсин еги тζаним еги*.

Арк. 57 зв. Урумська пісня. Поч.: *κονουλ тост коγине барса малим тилтаре ...* Кін.: ... *тξεζа себтукιουμ аман ахлим ζаги ζигиан олуор*.

Арк. 58. Урумська пісня. Поч.: *1 χαζиртим фирсантим елтен ерарим μεζлон ...* Кін.: ... *βαζκετζιμε тоста тош | ман арасинта сирин атζма*.

Арк. 58 зв. Урумська пісня. Поч.: *1 тζаним ахмет коζουμ ахмет γιουλουнаτζек ...* Кін.: ... *агиа пенζер келин теπισатеки пала пенζер*.

Арк. 59. Урумська пісня. Поч.: *1 шου пекиарлик кияр егилетим тζаанима хапир ...* Кін.: ... *ταχлер ташлер тζолле ахсин пана ягар сая | ва*.

Арк. 59 зв. Урумська пісня. Поч.: *тζουνким сен олтуон куцзел γиеминиζлен пир петер ...* Кін.: ... *γιαρ тζая каγим кел а ягабрум сен сени*.

Арк. 60. Урумська пісня. Поч.: *1 Кιτερисен оргоун олсун тер για тениζ γιолуон олсун ...* Кін.: ... *олуμ агирилатζаχ тζан сени пентен*.

Арк. 60 зв. Урумська пісня. Поч.: *1 Кене γишилленти тахлер аман γиуζουμ кулер ...* Кін.: ... *γιαли кеваринта арпа аман*. На нижньому березі — частина пісні з наступної сторінки: *9 παζара барти... ем култуμ аман ситζан елинтен*.

Арк. 61. Урумська пісня «Миша». Поч.: *1 τουттуμ ситζанин пирисин сеитритим алтим терисин ...* Кін.: ... *олтуон пун ситζан*.

Арк. 61 зв. Новогрецька пісня. Поч.: *1 Φιλι συνπατριоте μέσις ке еги стенάζει кέ πόноуζ | δόκομάζο πολά έστατικουζ ...* Кін.: *8 Τα άντριγα τιματάтон τρόπεα кέ агόνες | γίς тессерес еднес ден еφάνεσαν | И = К = ρουμεо траχοди*.

Арк. 62. Новогрецька пісня. Поч.: *1 Μον кокала кέ νέγεβρα ёминан ста корμία | плін ψιχί кέ кардіа τον γитόν γιρογικί ...* Кін.: *8 Κλαζμός спаθιόν кέ σθирμόн меχάлон | ке о тζакисμος кокалон γитоне | триомерос | ρουμεо траχοди*.

Арк. 62 зв. Урумська пісня. Поч.: *1 Кел пеним елина χιφαγет γиуζ суурелим екиμιζ ...* Кін.: ... *колмеклен | чоγинуμα кирмети*.

Арк. 63. Урумська пісня. Поч.: *Γ πουνα καλατα терлер пиζι χαλπασμαζ αμαν ...* Кін.: *... αμαν ем сем олмаζ ми.*

Арк. 63 зв. Італійська пісня. Заг.: *ταγιανου.* Поч.: *Με μισκινα παστουρελα με ριτροβο κβιγιν φελετζε ο πενσατο ...* Кін.: *... α λα канпанια φаро корети тарана | пер тар фине ал mio пенаp.*

Арк. 64. Урумська пісня. Поч.: *Νετζουν ο σεβτουκουμ νε ουτζουν αμαν αμαν ...* Кін.: *... тара ζιλφιν τελετ олсoun.*

Арк. 64 зв. Урумська пісня. Поч.: *1 Κοναхинта колаζιλμuи αμαν αμαν γιαπρακι ...* Кін.: *... кулпетин солтou та солтou еγi βαγε τον | του.*

Арк. 65. Урумська пісня. Поч.: *1 шou харuики ουτζε тахтен ваμнин ваμни хар κορουντου ...* Кін.: *... σoλεν τεμpτζι ογλου келсин.*

Арк. 65 зв. Урумська пісня. Поч.: *Ελα κοζλου ναζλι τουлпер тетим сен кит келирим ...* Кін.: *... 100 γιλ тourсам χουлуoγiouμ пен.*

Арк. 66. Урумська пісня. Поч.: *1 при μελεκсин ναζλι τουлпер анки такин ...* Кін.: *... σεβμuии oтme мeβлaγi σεβepиcев.*

Арк. 66 зв. Урумська пісня. Поч.: *1 Ελα κοζλου ναζλι τουлпер тетим сен кит келирим пен ...* Кін.: *... για пен олмeγιντζe конлouм сeнтeн aγιpιλιp | μι.*

Арк. 67. Урумська пісня. Поч.: *1 σαπα олса тaнγepлepин атаγioup γιαβpouм αμαν харип пoulпouλ ...* Кін.: *... ουγiαν ουγiαν eγi шepкeφли σουлтaνuи ουγiαν.* На нижньому березі рецепт.

Арк. 67 зв. Урумська пісня. Поч.: *τοлтouр толтouр βepиτζeлиμ толтou- pμαcан χαλ олouр ...* Кін.: *... aχ eμpεтce o ceβтouкouм χaγιχτζiνuи σουζouνε.*

Арк. 68. Урумська пісня. Поч.: *пен пoupaли тep кi λuμaнa пaли мoскoβ eλuнтe ...* Кін.: *... χaλтupaγuп тζuктuм | пou γuлтa χuштaν.*

Арк. 68 зв. Урумська пісня. Поч.: *шou пeкuapлuк кuap oγuлeтu тζaнuмa χaтuр мeμлaм ...* Кін.: *... тaчлep тaшuлep тζoлep aч | лeсuн пaнa γuap cанa.*

Арк. 69. Урумська пісня. Поч.: *1 κονουл βepтuм олтu тap aτζaнuи eшuχuнuζuлaν ...* Кін.: *... кuм χaмпouнuмaс пoлe γuapтuм.*

Арк. 69 зв. Новогрецька пісня. Поч.: *Πoθεν νapχuнuсo мou νa θpouнuсo кe νa дuα | θo ...* Кін.: *... γuпuс мe тo тuрu pакu сaн пeдu мopα | кu мe θuрouν лoγouχouн.*

Арк. 70. Урумська пісня. Поч.: *1 Eτζeл олouр eτζeл олouр χuрμuζu кул пeк тaζε ...* Кін.: *... χaγuχ | тζu кeл αμaн тoстouм пoстaнтuζu.*

Арк. 70 зв. Урумська пісня. Поч.: *1 Tетuм тouлпep кeл кuт ceрuγe кeлмeтu кuттu кepuγe ...* Кін.: *... пuр пaγuнu тζaнuи ouτζouн 5 пaγu сaнa пaчлeтuм.*

Арк. 71. Урумська пісня. Поч.: *Χaтuр мeβлaм сeнтeн пuр тuлe кuм βap ...* Кін.: *... βep пaнa пuр тζuβaн кoнлouм eκлeсuн.* На нижньому березі — рецепт.

Арк. 71 зв. Закінчення пісні. Нач.: *aчтaн тuлepuм γuap пaнa γuap ep γuαν олa пuр кouн ...* Кін.: *... ep γuαν | олa пuр кул.* Далі записані народні рецепти.

Арк. 72. Дві притчі. 1. Поч.: *τη ζενκιν αταμιν 1 ογλουμ βαριτι ...* Кін.: ... *χοχλανμαμιш ναρ γιστερσιν = εσαπαννα*. 2. Поч.: *τη αταμιν εγι οχλου βαριτι...* Кін.: ... 3 *сουνου πιρερ τζοχαπλαν παχлати аρι φαταμ | аннаσιν =*

Арк. 72 зв. Новогрецька пісня. Поч.: *Μια προσταγί μεγάλη προσταζи βασιλγιάζ | νά κατεβι αρμαδα κε капитан παιμας ...* Кін.: ... *παιμαδις εχου εκσι κε γιφτα καγμενα | стин фουτιά*.

Арк. 73. Новогрецька пісня. Поч. (збігається з початком пісні на арк. 69 зв.): *Ποθον αρχινισο φος μου να θρινισο κε να διαθο | ολο та дива μου κε та βασана μου εαν та διηθο | γи стин афтин γιλιν прети ке κονтили νου σου мери | κοζ ...* Кін.: ... *ουλο γи σενα φεροντε νεкара* (текст пісні виданий у кириличній транслітерації, див.: Кузмуку пигадъ. Силлоги ту фолклор тон ромеон ту Донбасс. — 1974. — № 1. — С. 13–15).

Арк. 73 зв. Урумська пісня. Поч.: *Χαρα तेνιζ τενιζ πετερ πετερ ал оλουρ ...* Кін.: ... *μεβ | λαμ културουρ а γιαβρουμ солтурουρ*.

Арк. 74. Урумська пісня. Поч.: *γиште пен китеριμ αναζλιμ επ арин олсунν ...* Кін.: ... *χασεβет тζεκμε | сонου πιζιμιτιр*.

Арк. 74 зв. Вірш К.Ф. Рилєєва «Минуты счастья промчались». Без кінця й трохи поплутане. Поч.: *μινουти тζαστιγια праμτζалиς — γи βετζноγи βετζноγи | νε притουτ ...* Кін.: ... *πο ζто ουш ουζ | ναλι тζо ишβου να σβети για*. На нижньому березі — розкладення імені «Наполеон» (ναπολεон | αποлеон і т.і.) та урумсько-італійські записи.

Арк. 75. Запис про випадок на Азовському морі:

μαργιανπολ таλ пинтиμ тер για ουστουни तेνιζин σουγιου | τε βιριλι ουστουμουζε πιζ πουлунтуок анпар капа | кин ουстунε = ертеσι кουν ναγил олтуок керτζ ка | ραντινιν σεμτινε ората алти पिζи паτι кара | γελ μακαραларταν сеτα келир пенζер | ναγилан ζουрна σεσине = | 4 βερсти керτζε китерсин ναφιλεσине κβαρτιо | νου тахар келир пейине оната пиер рупли | βерирсин кунτεликине | алтиреγиз кеатларин ουстунε барти керτζ | карантинин кентине онунта терти кене | пара ουстунε | куурτζου оγλουни γит χилтиреγизин метине | аγιαχлари тур шоблору πογαζина алоуш ка | ти χилиμине. На нижньому березі — рецепт.

Арк. 75 зв. Італійська пісня. Заг.: *Κανζона ταλγiανου*. Поч.: *Τιουνα карамаτε ти тzeneβa κлори νон ε πiou ...* Кін.: ... *κομπιρανто με λατιραγи си σα | φина ла σουαρια*.

Арк. 76. Одна російська та дві українські жартівливі пісні. Фрагменти. 1. «Во саду ли, в огороде». Поч.: *ου саτουν γиου ου χοροτι кеβτζика γουλγiαλα ...* Кін.: ... *νε χατζου китаγικи νε νάта*.

2. «Козаченько, не ходи до Анни»: *Κοζаченко γορλε νε χоти то анни χоти то мароушки ναπιли | ποτουшки а мароушка тоушка 4 ποτουшки а пиата | маленка а сама молотеνα 6 та перина сама | тζорнопроβα*.

3. «Ой за гаєм, гаєм зелененьким». Поч.: *ογιογιμ γογιμ ζελενенко таγι οραλα κιβ | τζινенко ...* Кін.: *κοζατζинко γραγε проβαβι μοργαγε*. На нижньому березі — рецепт.

Арк. 76 зв.–77. Виписки з постанови 1842 р. про порядок складання духовних заповітів, про оцінку нерухомості тощо з посиланнями на статті.

Арк. 77. На нижній половині сторінки — запис про хрещення Федора 24 травня 1841 р. та про видачу йому паспорта 20 грудня 1855 р.: *1841 мая 24го крещень ѳеодоръ | у Суборі Калотаса Костантинъ Чонтуковъ | по митрическому книга виписъсанъ | № 57 паишпортъ и получили | отъ маріуполского градской думѣ 20го Декабря | 1855го № 107 федора иванова синъ | Куркчу Кушниревъ понесъ у бахмутъ зять | мой А: данилов.*

Арк. 77 зв. Італійські, російські (перші рядки вірша Г.Р. Державіна «На тленное»: *река брешион σβογιом тетζενιγε ουноσιτ | ποτβιχι λουτεγι ги топит βѣ пропασти ζαλβενія | варот τζαρστβα ги τζареги — пропоβит*) та урумські (рецепт) записи.

Арк. 78–79 зв. Народні рецепти. На арк. 78 — дата 10 квітня 1849 р. — *1849 | απριλιν 10ταν.*

Арк. 80. Записи про народження, хрещення й смерть дітей родичів і знайомих Укладача та про деякі інші події 1834–1841 рр.

1. Про народження 1 липня та хрещення 3 липня 1834 р. Миколая, сина Миколая; хресні — Іван Савич та його невістка Олена: *1834 γιουλιοσουν Ιριντε τοχτουρ παζαρ κουνου | μιτιρ νικολαιγιτζин ογλου νικολα | βαπτις ολτου σαλι κουνου αχιαμ καλοτασι | γιβαν σαβιτζ пен = γιουλιοσουν 3τε | ελενι γενκεμλεν*

2. Про хрещення 18 листопада 1834 р. Катерини, дочки Андрія [Стоянова]; хресні — невістка Олена, Іван Савич: *1834 νοεβριου 18 βαπτιζ εττικ ελενι γενκεμλεν | αντρεγιν χιζини = катерина γιβαν σαββιτζ*

3. Про смерть «нашої» сестри Феодосії 26 червня 1839 р.: *1839 γιουνιου 26σιντε кетζενти тотоσια χαρταшмиζ*

4. Про смерть «красеня» Георгія, сина Феодосії, 23 листопада 1839 р.: *1839 та νοεβριου 23τε кетζинти ογλου γιорка κουζελ ογλου | тотоσιανιν*

5. Про хрещення доньки Андрія Лукер'ї 14 травня 1840 р. о. Константином; хресні — Іван Савич, Марія [Данилова?];: *1840 μαγισιν 14 βαπτιζ εττικ αντρεγι χιζини | машаγилан пен γιβαν σαβιτζ ати лουкерια | παпа конσταντι*

6. Про хрещення 15 липня 1841 р. сина Андрія [Стоянова] Михайла; хресні Марія [Данилова?] та Іван Савич Качеванський: *1841 γιουλιου 15 βαπτιζ εττικ παпа σαβανιν | εβιντε саат 9та антρεγин ογλουνου маша | γилан ати мхаγил καλοτασι γιβαν | σαβιτζ κατζιβански*. На нижньому березі арк. 80 — рецепт.

Арк. 80 зв. Записи про шлюби укладача, народження, хрещення й смерть його дітей у 1828–1834 рр:

1. Про заручини з Анною, донькою Павла Леонтіївича, у Карані 28 серпня 1828 р.: *1828τε αγουστουσουν 25 σιντε νιθανλαντιμ | πεν карανατε παβλο леонτιοβιτζιν χιζινα | анна παβλοβναγια*

2. Про «добру справу», здійснену 16 лютого 1831 р.: *1831 τε εγλικ еттиμ 16 φεβροαριοσουν*

3. Про народження 18 грудня й хрещення 21 грудня 1831 р. доньки Уляни; хресні — Анастас Акритов із сестрою Єлизаветою [1789–?]: *1831 τε δεкеμβριου 18τε σαат 10τα τοχτου | κιζιμ βαптиζ олτου 21τε δεкеμβριοσουн | γιουλιανιζ — χριстан παпασи анастас акри | тоβ χαρταιи елисавет παραпартι*

4. Про смерть 24 лютого 1833 р. під час пошесті дружини Анни Павлівни: *1833τε φεβροαριοоооун 24τε ουλεβαιττα | κετζинти γιπταки στεφانوζουμ анна παβ | λοβνα βετζναγια παμιγιατ аμιν*

5. Про одруження 2 липня 1833 р. з Саррою, донькою Федора Ільїна: *1833τε ιουλιοоооун 2σιντε στεφαν алтиμ | φετορ γιλιτζин χιζи сара фετοροβна тζок γил | лара*

6. Про народження 3 квітня й хрещення 7 квітня 1834 р. сина Сави; хресний — Константин Чентуков: *1834τε απριлин 3 тζου кounου τοχτου σαπαα χαριи | σαат 4τε ογλουμ σαββα βαптиζ етти тζουμартеси | απριлин 7 σιντε σαат 6 та аχшама | χριстан παпασи константин тζонτουкоб | ати — саββα ογλουμoun | γιβαν саββιτζин.*

Арк. 81. Записи про народження, хрещення й смерть дітей та деякі інші події в 1835–1846 рр:

1. Про народження 10 вересня 1835 р. доньки Анни, хресний — Константин Чентуков: *1835 σεπτεμβριου 10 τουχτου κιζιμ [анна] | καλοτασι константин тζонτουкоб*

2. Про смерть 6 квітня 1836 р. матері Олени: *1836 απριлин 6 σινта арτουκounου | μεζερα тζιхан кounου πογик παργιαμταν 9 кounου (9ουнтζου) | κετζинти анаμ елени ο θεοσινχοριζ*

3. Про смерть 28 жовтня 1836 р. доньки Анни: *1836 οκτονβριου 28 κετζинти аноушка киζиμ*

4. Про народження 22 листопада й хрещення 5 грудня 1836 р. доньки Катерини; хресний — Чентуков: *1836 νοεβριου 22 κετζε τοχτου χιζиμ екатериниζ | βαптиζ олτου 5 δεкеμβριου καλοτασι тζонτουкоб*

5. Про смерть 30 липня й поховання 31 липня 1838 р. доньки Катерини: *1838 γιουλιου 30τα κετζинти 31ριντε аχина χοτουμ | екетериниζ*

6. Про народження 4 вересня й хрещення 25 вересня 1838 р. доньки Олени; хресний — Константин Чентуков: *1838 σεπτενβριου 4 τοχτου χιζиμ елени | βαптиζ олτου 25 τε καλοτασι константин тζонто | коб*

7. Про народження 18 травня й хрещення 24 травня 1841 р. сина Федора; хресний — Константин Чентуков: *1841 μαρια 18 σαπαα χαρισι τρογιτζα κουνου τοχτου | ογλουμ тоторка βαптиζ олτου βαптиζ олτου 24 μαγιου | καλοτασι κονσταντιν τζонτουκοβ*

8. Про народження 1 вересня з молитвами протоієрея Григорія Чернявського й хрещення 19 вересня 1843 р. о. Константином Боярином сина Степана; хресний — Аврам Константинович Чентуков: *1843 σεπτεβριου Ιτε σαπαα τοχτου ογλουμ στεφαν οχουτου προτο | γερεγι γριχορι τζερναβски εφκι βαптиτιζ εττι στετζ | κονσταντιν πογιαριν 19 τα σεπτενβριου καλοτασι | αβραμ κονσταντινοβιτζ τζонτουκοβ — παζαρ κουνου*

9. Про народження 15 квітня й хрещення 27 квітня 1846 р. доньки Феодосії; хресна — сестра Аврама Марія: *1846 απριλιν 15 τοχτου χιζιμ φεοτοσια παζар ертеσι арτου κουνου αβραμ χαρταιш машинка | βαптиζ олτου 27 απριλιου καλοτασι.*

Арк. 81 зв.–82 зв. Народні рецепти. Кін.: ... *κοκσουουνουν αχιρτσαν στακαν | γιαπιστιр типине азитциχ παμου | [...] лав γιαχ χαπλανιρ στακαν τε νιν [...] | στακανιν γιζине σора γιαβаш γιαβα [ш] | тав στακανιν пикр маχлан ποшиатирсин...* На верхньому березі арк. 82 — запис про приїзд графа М.С. Воронцова 18 вересня 1833 р.: *1833 сентяпря 18 келти | βοροντζοβ = βαши σβяτελσтво | χираφ = μιχαγiла σεμεновιτζα | τζiновник γενεραλα = εμiр σαλιара — Умар | аганин оγλου аχметцит те оτουраχлари | агаши сеγит ситар тζελεпи аχметцитте.*

Арк. 83 (вкладний). Уривок запису з рецептом.

84 арк.: (1–22, 22а, 23–39, 39а, 40–53, 55–82 + 83 вкладний). Папір основного блоку жовтуватий, розміром 220 x 190 мм, потемнілий від часу, верхня частина блоку (до 1/4 аркуша) помітно пошкоджена водою, чорнило подекуди змито. Дві зшивки: 56 аркушів (вирізано аркуш між арк. 37 і 38) і 32 аркуші (втрачені останні чотири). Аркуші зшиті тонкою ниткою, а самі зшивки — конопляною мотузкою товщиною 2 мм. Філіграні: Pro Patria | ФМ 28 — Участкина, № 766 — 1829 р.; Клепиков (1959), № 308 — 1826 р.; леопард на щиті під короною | ВФ КИ | 1827 — Участкина, № 593–1827 р.; Клепиков (1959), № 147 — 1821, 1826, 1828, 1839 рр.; А Гончаровъ ДФ КМ | 1827; НФ герб | 1828. Чорнило коричневе, місцями вицвіле. Кількість рядків і розміри літер різні. Більша частина тексту (усі пісні й виписки з книжок) знаходиться в рамці, проведеної чорнилом на відстані 5–15 мм від краю сторінки. Первісна фоліація або пагінація могли бути обрізані при виготовленні оправи. Пізніше була виконана фоліація простим олівцем великими арабськими цифрами у верхньому лівому куті зворотів аркушів (in verso). При цьому пропущена нумерація (по одному аркушу) після арк. 21 та 39, а після арк. 53 йде 55. Додаткова фоліація нанесена у верхньому правому куті сторінок (in recto) олівцем у жовтні 2010 р.

Вкладний арк. 83 являє собою уривок блакитного паперу розміром 95 x 50 мм. П'ять рядків. Чорнило коричневе. Філігрань представлена фрагментом кириличних літер.

Майже всі записи виконані караманлійським письмом, тобто грецькими літерами, однією особою. Тією ж рукою зроблені окремі записи по-новогрецьки й по-російськи (кирилицею). Іншою рукою зроблені записи урумської пісні на арк. 69 і початок урумської пісні на арк. 70 зв.

Укладач зазвичай не дотримується правил організації тексту. Нотатки різних часів і додатки до них розміщені найрізноманітнішими способами, у тому числі й поперек сторінки. В окремих випадках він нумерує куплети пісень, вислови, складає таблиці тощо. У тексті чимало виправлень і закреслень. Діакритичні позначки, характерні для грецьких текстів, майже не живаються в урумських записах, за винятком текстів, переписаних із друкованих караманлійських книжок, і новогрецьких пісень. У тюркомовних текстах (окрім узятих із друкованих видань) широко вживається кирилична літера «ш». «Правопис» майже всюди «фонетичний», із великою кількістю помилок.

Судячи зі стану першого й останнього аркушів, рукопис довго зберігався без оправи.

Оправа: 220 x 190 x 15. Жовтий грубий папір наклеєний на блок. На оправі — запис фіолетовим чорнилом: *Записки Семена Антоновича | Кечеджи-Ени (мой прадед) | Дм. Кечеджи | (1803–1865)*. На нижній кришці — напівзатертий запис олівцем великими літерами: *Книга | XIX вѣка*.

Рукопис надійшов до ІР НБУВ 2003 р. від доньки А.О. Білецького й Т.М. Чернишової Марії Грекової через Є.К. Чернухіна.

¹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, ф. 364. Архів А.О. Білецького і Т.М. Чернишової. Матеріали фонду опрацьовуються.

² Докладніше про це див.: *Балабанов К.В., Пахоменко С.К.* Національно-культурне та громадське життя греків України в другій половині ХХ — на початку ХХІ століття. — Маріуполь, 2006. — С. 34–61.

³ Олександр Ахілесович Діамантопуло-Ріоніс відомий насамперед як укладач одного зі словників новогрецьких діалектів Надазов'я. Див.: *Румейско-русский и русско-румейский словарь пяти диалектов греков Приазовья / Сост. А.А. Диамантопуло-Рионис, Д.Л. Демерджи, А.М. Давыдова-Диамантопуло, А.М. Шапурма, Р.С. Харабатот, Д.К. Патрича.* — Мариуполь, 2006. — 468 с.

⁴ Кузмуку пигадь (Силлоги ту фолклор тон ромеон ту Донбасс.). — 1974. — № 1. — С. 13–15.

⁵ Висловлюємо щиру вдячність науковому співробітнику Музея — Раїсі Петрівне Божко — за допомогу в ідентифікації особи Дмитра Кечеджи й надання фотокопій.

⁶ Мариуполь и его окрестности. — Мариуполь, 1892 (перевидання 2001 р). — С. 181–189.

⁷ *Бацак Н.І.* Грецька спільнота надазов'я: етнокультурні процеси (остання чверть XVIII — початок XX століття). — К., 2010. — С. 73.

⁸ Про інші рукописи караманлійського письма див.: *Чернухін С.* Караманлійські пам'ятки в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського // *Рукописна та книжкова спадщина України.* — К., 2012. — Вип. 15. — С. 3–28.

⁹ Варто відзначити, що в Маріуполі XIX ст. набула поширення тенденція до зміни прізвищ на «перекладні» або русифіковані. Відтак, Кечеджи ресструвалися як Шаповалови, Халпахчи — Шапошнікови, Сагири — Глухови. Отож, ця «мода» захопила й автора рукопису, котрий підписується як Кушнар'єв або ж Кушнір'єв. Аби не було плутанини, Духовна консисторія видавала укази про тотожність низки «прізвищ». Так, у метричних книгах Харалампієвського собору поряд із записами про хрещення представників цієї родини збереглися помітки — «Куркчи, он же Кушнар'єв», або ж «Кушнір'єв, он же Куркчу». Форми «Куркчу»/«Куркчи» передають фонетичні особливості вимови тюркських слів і певний час не мали суттєвого значення для ідентифікації особи. Пізніше всі подібні прізвища одержали стандартизоване закінчення «-чи/-джи».

¹⁰ Тут і надалі роки життя мешканців Маріуполя позначені відповідно до збережених часом і доступних нам відомостей (переважно за ревізькими казками). Посилання на джерела не надаються задля заощадження місця. Усі бажаючі ознайомитися з першоджерелами запрошуються на сайт: <http://www.azovgreeks.com>

¹¹ Мариуполь и его окрестности. — С. 96–97.

¹² Там же. — С. 95. Про родину Хараджаєвих див.: *Новікова С.* Родина Хараджаєвих у Маріуполі // *Грецьке підприємництво й торгівля у Північному Причорномор'ї.* Збірник наукових статей. — К., 2012. — С. 125–132.

¹³ Про Ф. Хартахая див.: *Калоєров С.А.* Феоктист Хартахай. — Донецьк, 2007. — 379 с.

¹⁴ Обидва збірника зберігаються у відділі рукописів Російської національної бібліотеки у Санкт-Петербурзі: *Греческие рукописи № 805–806.* Збірки вміщують 37 пісень: 25 новогрецьких, сім урумських і п'ять російських.

¹⁵ Мариуполь и его окрестности. — С. 154–167.

¹⁶ Там же. — С. 324–325.

¹⁷ Там же. — С. 192.

¹⁸ Родословие греков Мариупольского уезда по именованным переписям податного населения Российской империи / Сост. Н.И. Макмак, И.Н. Тасиц, М.Д. Пирго. — Донецьк, 2010. — С. 166.

¹⁹ Див. на сайті: http://www.azovgreeks.com/database.cfm?page_id=tree&fam_id=4190

²⁰ Див. пояснення щодо затримки судна в Константинополі: Маріупольський краєзнавчий музей. Об'яснительная записка мариупольського мешанина Дмитрия Кушнар'єва, владельця парусного судна «Св. Петр», арестованного в Константинопольском порту. 1835 г. — 6272-Д.

²¹ Мариуполь и его окрестности. — С. 338.

²² Див. докладніше: http://www.azovgreeks.com/gendbmvc/agdb.cfm?page_id=tree&fam_id=279

²³ Родословие греков... — С. 148.